

КОНЦЕПТ ВОДА В ОБРЯДОВИХ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ ТА ФОЛЬКЛОРИ НАДДУНАВ'Я

І.Б.Циганок

(кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статтє представлен сопоставительный анализ семантики слова-символа вода, который активно употребляется в украинских, русских, болгарских говорах и фольклоре Придунавья.

The article presents the comparative analysis of the semantics of the word-a symbol of the water, which is actively used in Ukrainian, Russian, Bulgarian dialects and folklore of Danube.

Кожна національна культура має специфічну систему символів, які тісно пов'язані з національним баченням світу, явищ і виявляються в контексті відповідних культурних, ритуальних та художньо-мовних систем. Символізуються переважно ключові поняття культури, вони сприймаються як концепти завдяки свідомості народу, культурі, мові. Серед традиційних слів-символів виділяють так звані універсальні, або архетипові, котрі функціонують у багатьох культурах і переважно є близькими за значенням. Однак активне функціонування таких номенів у текстах певної національно-мовної системи сприяє, за словами О.Сімович, появі національно-культурного компонента (НКК) (1, 202).

Одним із концептуальних понять є вода. За короткою енциклопедією слов'янської міфології Н. Шапарової, вода – свята, чиста стихія, але разом із тим – місце перебування для нечистої сили (2). Поклоніння воді у слов'ян відоме ще з давніх часів. Наприклад, задовго до появи християнства слов'яни приносили воді пожертви і молилися біля неї, виголошували клятви тощо. Такий ритуал святим джерелам і колодязям пов'язувався з культом Мокоші, а пізніше – з культом Параскеви П'ятниці – покровительки водяної стихії; а захисником рибалок і мореплавців вважався св. Миколай.

За спостереженням О. Сімович, повний семантичний спектр слова-символу *вода* включає елементи, пов'язані і з позитивним, і з негативним змістом (1, 203). Загалом символ *вода* став об'єктом різноаспектного вивчення в науковій літературі (1; 3; 4; 5).

Мета нашого дослідження з урахуванням зазначеного вище описати специфіку вияву цього концепту в обрядових діалектних та фольклорних текстах поліетнічного Наддунав'я.

Як свідчать наші інформанти, в українських, російських і болгарських говірках регіону номен *вода* відіграє символічну роль у всіх традиційних сімейних обрядах: весіллі, похороні, хрещенні дитини. Спробуємо порівняти НКК досліджуваного концепту у Наддунайських говірках слов'янського походження.

За словником-довідником В.Жайворонка «Знаки української культури», «вода (водиця, водичка, водонька) – прозора безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем; опоетизована в народній творчості, оскільки з нею тісно пов'язане життя людини від народження до смерті, взагалі все земне природне життя; вважалося, що вода була від початку світу» (6,106). У народних уявленнях вода – одна з перших стихій світобудови (1).

У семантичній структурі концепту *вода* наявні компоненти: рідина; жива вода – джерельна вода (цілюща); мертва вода (безсила вода) – так звані фольклорні образи; глибока вода – символ розуму: «глибока вода тихо плине», - так кажуть про розумну людину.

Наприклад, у всіх сімейних обрядах українців, болгар, росіян Наддунав'я фіксуємо найменування *чиста свячена вода* (водичка). Діалектоносії болгарської говірки з с. Лощинівки Ізмаїльського району Одеської області засвідчує, що свячену воду дають після народження дитини, щоб умитися; баба-повитуха примовляє над нею, і в таку воду кладуть срібний хрест, бо срібло очищає. При хрещенні дитини болгари також використовують освячену воду, це, за словами інформанта, означає, що дитина охрещена і має свого янгола-охоронця. Як свідчать лощинівці, воду, якою охрестили дитину, наливають у пляшку і дають матері, бо така вода, вважається, має лікувальні властивості, досить побризкати чи вмити нею людину.

Російські липовани – старообрядці, котрі мешкають у Бессарабії, також використовують свячену воду при хрещенні дитини. Однак воду готують у день хрещення рано-вранці. Набирає її мати дитини, яку мають охрестити, з колодязя чи з річки за течією. Це бажано робити без спостерігачів, а також вона (мати) не повинна давати іншим що-небудь.

Перед самим хрещенням в ємності з водою мили ікону – «Розп'яття» – так святили воду, інколи додаючи свячену воду з церкви.

Українці для хрещення дитини святять воду у церкві, цей процес супроводжується читанням молитви «Отче наш».

Коли купають новонародженого, то у ванночку, за словами діалектоносія з українського с. Удобного Білгород-Дністровського району Одеської області, кидали що-небудь, наприклад, качанчик, щоб дитина росла, як качанчик; траву м'яти, щоб не хворіла; чистотіл, ромашку, щоб була чистенька, гарненька. Така ж традиція щодо використання води для купання новонародженого є й у болгар, котрі теж застосовують м'яту, ромашку, щоб дитина була здоровою. Дитя окунають у воду і купають 40 днів.

Слово-символ *вода* зафіксовано й у контексті весільного обряду. Слід згадати хоча б обрядодію *переливання* водою шляху молодим. Як свідчать інформанти з українських сіл Семенівки Білгород-Дністровського району, Матроски Ізмаїльського району Одеської області, на весіллі перший раз переливають дорогу після реєстрації, вінчання, наречений повинен кидати при цьому копійки на щастя, відкуплятися за свою дружину; переливання відбувається також при виході з сільради, біля воріт дому, з церкви, дорогою на перехрестях.

У болгарській говірці (с. Лошинівка) зафіксовано номінацію *весільна вода*, котра так само пов'язана з вищезазначеним обрядом. Інформанти підтверджують, що біля дому, де весілля, зупиняється процесія на перехресті, наречений бере на руки наречену, несе її до двору, там стоїть відро з водою і копійками. Наречений штовхає його – така обрядодія означає: у цьому дворі будуть гроші, а життя – легким. Молоді повинні вступити у *весільну воду* і взяти копійки, щоб пощастило. Чим більше людей будуть переливати нареченій парі шлях водою, тим більше їм щаститиме у житті.

Символічне значення номена *вода* виявлено й у поховальному обряді.

Ще в давніх слов'янських віруваннях вода часто асоціювалася із місцеперебуванням померлих. У короткій енциклопедії слов'янської міфології Н. Шапарової зазначено, наприклад, що душа людини після її смерті поринає у воду, тому й існували заборони використовувати воду, яка була вдома у момент смерті когось із родини. При зустрічі з похоронною процесією людина, котра несла воду, виливала її на дорогу, щоб душа померлого не занурилася в неї і не залишалася на землі. Під час агонії померлого виносили з дому і виливали всю воду, аби його душа не затрималася у ній. Таку воду вважали *мертвою*, її не можна було пити; до того ж отруйною, за народним звичаєм, вода ставала в тих помешканнях, повз які пройшла похоронна процесія. Таку *мертву воду* треба було швидше вилити, щоб ніхто її не зміг випити (2). В наш час мертвою водою, за словами діалектоносіїв (і українців, і болгар, і росіян), насамперед вважають ту, котрою обмивали покійника. Її треба вилити десь далеко в кінці двору, під дерево, туди, де ніхто не ходить. Над цією водою можуть робити магію, якщо нею напоїти людину, то вона захворіє і помре.

У ході зіставлення виявлено, наприклад, що в с. Петрівка Тарутинського району Одеської області похоронну воду виливають під сухе дерево, так вона не буде шкодити всьому живому. А в говірці с. Семенівка Білгород-Дністровського району встановлено факт виливання води після хрещення дитини під молоде дерево, яке символізуватиме зростання маляти, у говірці с. Карналіївка Білгород-Дністровського району Одеської області таку воду виливають під красиве дерево, щоб дитя було вродливим.

Архетипова семантика символу *вода* комплексно виявляється й у фольклорних текстах. У весільних піснях про кохання, дівочу долю семантичні функції зазначеного концепту переймають інші лексеми зі значенням «водяний простір», як-от: ріка, море, криниця, Дунай тощо. Зокрема, у піснях, записаних в українській говірці с. Шевченкове Кілійського району Одеської області, виявлено:

Ой піду я та й до *Дунаю*, (2)

Стану, гляну та й подумаю:

Чи мені *води* набрати?

Кличуть мене коровай зобгати.

Ой наберу я *води* з *криниці*

Та й зобгаю коровай сестриці (7,12).

Закріплена за водою символіка родючості в українському фольклорі Наддунав'я найбільше засвідчується в текстах весільних пісень.

У весільних піснях завдяки концепту *вода* чітко простежується співвіднесеність з певними обрядодіями. Наприклад, обряд запрошення гостей на весілля супроводжується піснею:

Ой кропи, мати, *свяченою водою*,

Виряджай дочку по селу молодою (7,15).

Під час зустрічі молодих з-під вінця вдома співають ряд пісень, одна з них така:

Вутка йде, вутенята веде.

На зелену травичку, на холодну *водицю*,

Вутка йде (7, 37).

Обрядодія з даруванням чобіт для теці супроводжується піснею «Чоботи», зокрема зі словами: «На *річку* йшла в чоботях із прачем, А з *річки* йшла в чоботях із плачем» (7, 44).

А після викупу приданого співають:

Йду по *воду* – спотикаюся,

Дрібними слізоньками вмиваюся.

Та й неповні відра набирала,

Слізоньками їх доливала (7, 57).

Як видно з прикладів, у весільних піснях лексема *вода* (*криниця, ріка, море, Дунай*) може входити в один асоціативний ряд зі словами *сльози* (*журба*).

Гідронім Дунай не завжди пов'язується з конкретною рікою, а може виступати як вода загалом. У словнику Б. Грінченка зафіксовано символічну семантику номена Дунай «велика вода», «весняна повінь» (8,456). Б. Кобилянський висловив припущення, що значення вказаного слова пройшло в українському фольклорі трансформацію від власної назви до загальної (9). О.Сімович з цього приводу зазначає: «Генетичний зв'язок слова *дунай* із власною назвою *Дунай* очевидний, слово зберігає семантику «кохання», засвідчену у слові *вода*. Назва *Дунай* отримує і символічно значущі словосполучення, зокрема Дунай переплисти» (1,211).

Згадується гідронім Дунай і у весільних піснях, виявлених у говірці с. Шевченкове Кілійського району Одеської області: Ой, піду я та й до *Дунаю* (7,12); Ой куди ви, сірі гуси, летите? Куди мое дівування несете? А ми летимо на *Дунай* (7,16).

Досліджуючи фольклор Наддунав'я, В.Телеуца у своїй праці (4) наголошує, що «всеохопність життєдайної води, причетність її до багатьох моментів людського існування визначає багатогранність її міфопоетичної символіки, тому в українському фольклорі міфологема *вода* є одним із найчастотніших і смислово насичених образів, символіку якого репрезентовано в такому семантично-символічному ряді: вода – море – ріка – Дунай – брід – ставок – роса – дощ – криниця, а також парадигмі пов'язаних з водою образів ритуально-процесуальних дій» (4, 145-146).

Як бачимо на прикладі концепту *вода*, традиційне слово – символ часто вказує на відповідний обрядовий ритуальний символ (вода як лексема – вода як об'єкт обрядодії). Відтак номен символізує ритуальний елемент і є його словесним утіленням, а обряд виступає своєрідним контекстом, у якому реалізується семантика символу. Традиційні обряди та вірування мешканців Наддунав'я становлять один із найяскравіших шарів багатоаспектної культури етносів.

Увагу в подальших дослідженнях з цієї проблеми можна зосередити на вивченні концептосфери сімейних обрядів Наддунав'я на основі діалектних лінійних текстів.

1. Сімович О. Водичко-ярданичко, найстарша царичко: архетип вода у фольклорних текстах з Гуцульщини // Гуцульські говірки. – Львів, 2002.
2. Шапарова Н.С. Краткая энциклопедия славянской мифологии. – М., 2011.
3. Потебня А.А. Слово и миф. – М., 1989.
4. Грицак І. Символіка образу води в українських народних баладах // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 1.
5. Телеуца В. Народнопоетична творчість Подунав'я: проблеми регіональної специфіки. – Ізмаїл, 2010.
6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник–довідник. – К., 2006.
7. Просили батько, просили мати. Запис весілля в с. Шевченкове Кілійського району Одеської області / Записали В.Шаргородська, К.Смаль. – Чернівці, 2005.
8. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. – К., 1996. – Т.1.
9. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова. – К., 1960.